

# Itsemääräämisoikeus

**TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN**

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &  
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino  
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069



Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttöilupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.



© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

[www.vastapaino.fi](http://www.vastapaino.fi)

Painopaikka: Drukätava, 2023

# Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:  
*Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus* 7

## Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
- 3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
- 4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
- 5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
- 6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

## Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
- 8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
- 9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
- 10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
- 11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

## Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
- 13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
- 14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
- 15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
- 16 Henna Nikumaa: *Muistisairaana autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

*Kiitokset* 391

*Kirjoittajat* 392



Markku Oksanen

## 3 Itsemääräminen ja itsensä omistaminen

Länsimaisessa ajattelussa on pitkä perinne tarkastella yksilön itsemääräämistä ja sen sisältöä omistamisen käsitteen avulla. Lähestymistapoja on ainakin kaksi. Ensinnäkin itsensä ulkopuolisten asioiden kuten irtaimiston ja maan omistaminen voidaan nähdä yksilönvapauden ja itsemääräämisen edellytyksenä. Toisen lähestymistavan mukaan itsensä omistaminen on itsemääräämisen edellytys. Itsensä ulkopuolisten asioiden omistamisesta puhutaan filosofiassa maailman omistamisena (*world-ownership*). Ruumiinsa, kykijensä, henkensä ja persoonansa omistamisesta käytetään puolestaan ilmaisua itsensä omistaminen (*self-ownership*). Lähestymistavat voivat tietysti sulautua toisiinsa. Esimerkiksi englantilaisfilosofi John Locken omistamisen työnarvoteorian mukaan yksilö omistaa oman työpanoksensa ja kun hän sekoittaa sen ulkoiseen, aineelliseen maailmaan, hän (tai hänen palkanmaksajansa) saa omistusoikeuden tähän tiettyyn kohteeseen.<sup>1</sup> On kuitenkin täysin mahdollista puolustaa ajatusta köyhästä rikasta vapaampana: maallisten asioiden omistaminen on yksilönvapautta ja itsemääräämistä rajoittava tekijä, koska maallinen omaisuus on eräänlainen taakka tai koska omistaminen synnyttää velvollisuuksia ja vastuita, jotka heikentävät itsemääräämisen mahdollisuuksia.

Arkipuheessa omistaminen tavataan käsittää avoimesti ja jopa rajatta, omistajan vapautena tehdä mitä tahansa omistamallaan asialla. Omaisuuden käytöllä on kuitenkin rajansa, kuten vahingoittamisen kielto.<sup>2</sup> Myös itsemääräämisellä on katsottu olevan rajoja,

1 Locke 1995, luku V "Omaisudesta" (II.25–51).

2 Ks. Oksanen 2015.

jotka voivat juontua elämän perusluonteesta. Uuden ajan luonnon-oikeudellisen ajattelun mukaan kellään ”ei ole vapautta tuhota itseään” ja ”jokainen on velvollinen suojelemaan itseään”.<sup>3</sup> Vaikka itsemääräämisen alue on laaja, itsemääräminen ymmärretään omistamisena ja omistaminen ilmaisee vahvimalla mahdollisella tavalla itsemääräämisen vahvuuden ja laajuuden, siltikään itsemäärääminen ei väistämättä anna avointa valtakirjaa yksilölle edes oman elämänsä suhteen.

Miltä ihminen omistamisen kohteena näyttää nykyisen kielenkäytön ja lainsäädännön valossa? Omistamisen kohde on perinteisesti esine eli toimijan ja persoonan käsitteellinen vastakohta. Esineiden lisäksi voidaan puhua kiinteästä omaisuudesta ja immateriaalisesta omaisuudesta. Jos henkilö omistaa itse itsensä, mihin omaisuuden luokkaan hän kuuluu: esineiden, kiinteistöjen, henkisen omaisuuden vai varallisuuden luokkaan vai näihin kaikkiin? Muodostuuko henkilöydestä aivan oma omaisuuden luokkansa?

Esittelen aluksi itsensä omistamisen idean historiaa. Koska tällöin itsemääräminen muotoillaan omistamisen kautta, on tärkeää saada yleinen käsitys omistamisesta. Käsittelem tässä luvussa omistamisen yleistä sisältöä ja sitä, millaisia oikeuksia, velvollisuuksia ja vastuita omistamiseen tavallisesti liitetään modernissa länsimaaisessa yhteiskunnassa. Monien mielestä ihmisen käsittäminen omaisuudeksi on käsitteellinen mahdottomuus, koska tällöin sekoitetaan henkilö ja esine – näin ajattelee Immanuel Kant, jonka näkemyksen nostan tarkasteluun. Huomioin myös liberalistisessa ajattelussa perinteisen näkökannan, jossa itsemääräminen, yksilönvapaus ja maailman omistaminen liittyvät erottamattomasti toisiinsa. Lopuksi otan tarkasteluun aiheen, jossa yhdistyvät itsensä ja maailman omistaminen sekä itsemääräminen aivan uudella tavalla. Tämä teema on digitalisaatio ja virtuaalihenkilön omistaminen. Lähestymistapani on pikemminkin esittelevä ja aihepiirin kysymyksiä kartoittava kuin tiettyä näkökantaa puolustava, joskin jaan Kantin ja monien hänen filosofiaansa nojaavien huolen siitä, että henkilöiden

---

3 Locke 1995, 48 (II.6).

käsittäminen omaisuudeksi on ristiriidassa heidän ihmisarvonsa ja jopa vapautensa kanssa.

## Itsensä omistamisen idean historiasta

Orja ei ole oman elämänsä herra, vaan päätösvalta hänen tekemistään kuuluu omistajalle. Orjuus on perinteisesti ymmärretty omistamisen kautta: orja on omistettava esine, irtaimistoon kuuluva elävä olento, josta käydään kauppaa orjemarkkinoilla kuin hevosista hevosmarkkinoilla. Aristoteles totesi orjien olevan ”eläviä työkaluja”.<sup>4</sup> Tärkeä argumentti orjuutta vastaan nojaa siihen, ettei omaisuus – ruumis ja henki – ole sen hallussa, kenen hallussa sen moraalisesti pitää olla eli ihmisyyksilön itsensä. Orjuus on väärin, koska ihmisen itsensä omistaminen ei toteudu. Näkemyksellä on kuitenkin kääntöpuoli: avaako itsensä omistaminen portin orjuudelle, jos omistaja haluaa vapaaehtoisesti siirtää omaisuutensa eli oman ruumiinsa ja henkensä toisille? Tätä kysymystä pohdittiin jo myöhäisellä keskiajalla.<sup>5</sup>

Skolastikko Henri Gentiläinen (n. 1217–1293) perustelee kvestiössä ”Onko kuolemaantuomitulla vangilla oikeus paeta?” pakenemisen oikeutta siten, että jokaisella ihmisellä on omistusoikeuden tapainen oikeus itseensä ja se sisältää velvoitteen säilyttää oman henkensä.<sup>6</sup> Historiallisesti – ja hieman yllättäen – ajatus itsensä omistamisesta on peräisin itsensä säilyttämisen velvollisuudesta, ei niinkään oikeudesta. Toisin sanoen jos ihminen omistaa itse itsensä, hän ei saa tehdä itselleen mitä tahansa, vaan hänellä on velvollisuus huolehtia itsestään. Aatehistoriallisesti merkittävin esitys itsensä omistamisesta löytyy John Locken (1632–1704) kirjasta *Two Treatises of Government* (1689, *Kaksi tutkielmaa hallitusvallasta*), jonka sisältämistä tutkielmista ainoastaan jälkimmäinen on suomennettu.

4 Aristoteles 2005, 161 (NE, 1161b4–5).

5 Tierney 1997, 89; ks. Mäkinen 2019, 28–30.

6 Tierney 1997, 87–88. Ajatuksen juuret yltänevät antiikkiin, sillä esimerkiksi roomalainen senaattori ja filosofi Cicero (106–43 eaa.) toteaa teoksessaan *Velvollisuuksista*, että ”luonto on antanut kaikille elollisille olennoille vaiston pyrkiä säilyttämään itsensä, henkensä ja ruumiillisen hyvinvointinsa”. Cicero 1998, 102 (I.11).

Teoksen ensimmäisessä tutkielmassa Locke tarkastelee kriittisesti keskiajalta periytyvää valtanäkemyistä, jonka mukaan ihmiset ovat alamaisia ja kuninkaan yksinvalta ulottuu kaikkialle. Toisessa tutkielmassa hän esittelee oman näkemyksensä siitä, miten ”jokaisella ihmisellä” on ”omaisuus omassa henkilössään” ja miten itsensä omistaminen liittyy luonnolliseen lakiin, luonnollisiin oikeuksiin, itsemääräämiseen sekä oman työpanoksensa omistamiseen ja myymiseen palkkaa vastaan.<sup>7</sup> Locken mukaan itsensä omistamisella on kuitenkin rajoituksensa, sillä yksilöillä on velvollisuus säilyttää itsensä vapaina olentoina. Niinpä itsensä omistava ihminen ei saa tuhota tai tappaa itseään eikä antaa itseään orjaksi.<sup>8</sup>

1700-luvulla ranskalainen valistusfilosofi Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ei hyväksynyt itsensä orjuuttamista: ”Lyhyesti: sellainen sopimus on mitätön ja ristiriitainen, missä yhdelle puolelle tulee ehdoton käskyvalta ja toiselle rajaton kuuliaisuus.”<sup>9</sup> Rousseauun mukaan itsemäärääminen on luovuttamatonta, mikä tarkoittaa, ettei henkilö voi siirtää sitä kenellekään toiselle. Myös Immanuel Kant (1724–1804) korosti yksilön oman tahdonmuodostuksen ja autonomian merkitystä, mutta itsessä olevan ihmisyyden kunnioittamisen rajoissa. Kant ei yhdistä itsemääräämistä itsensä omistamiseen, sillä omistamisen kohde on esine omistajan ollessa autonominen henkilö. 1800-luvulla liberalismiin klassikko John Stuart Mill (1806–1873) esittää teoksessaan *On Liberty* (1859, suom. *Vapaudesta* 1891), että ”vapauden periaate ei voi vaatia, että yksilöllä pitäisi olla vapaus olla epävapaa. Ei ole vapautta voida luopua vapaudestaan.”<sup>10</sup> Tästä näkökulmasta herää kysymys, omistaako ihminen lopulta-kaan itseään, jos keskeinen omistamisen ulottuvuus – omaisuuden luovuttaminen toiselle – on kielletty eli omistusoikeus itseensä on luovuttamaton.

Keskustelu on jatkunut 1900-luvulle ja jatkuu edelleen, sillä se on yksilön ja laajemman ryhmän suhteita koskeva ydinkysymys.

7 Locke 1995, 67 (II.27).

8 Ks. Locke 1995, luku IV, Orjuudesta.

9 Rousseau 1998, 43–49.

10 Mill 1977, 300: ”The principle of freedom cannot require that he should be free not to be free. It is not freedom, to be allowed to alienate his freedom.”

1900-luvun filosofeista oikeistolibertaristi<sup>11</sup> Robert Nozick (1938–2002) on puolustanut näkyvimmin itsensä vapaaehtoisen orjuuttamisen hyväksyttävyyttä: itsemäärääminen – tai itsensä omistaminen – on niin vahvaa, että siitä voi halutessaan myös luopua.<sup>12</sup> On tulkinanvaraista, oikeuttaako Nozick näkemyksensä itsensä omistamisen avulla vai ei, sillä hän mainitsee vain kerran itsensä omistamisen. Niinpä on epäselvää, kuinka suuri painoarvo tällä periaatteella lopulta on hänen filosofiassaan.<sup>13</sup> Vastakkaisen näkemyksen mukaan – jota edustaa esimerkiksi Robert Paul Wolff teoksessaan *In Defense of Anarchism* (1970, *Anarkismin puolustus*) – ihmisyksilöllä on velvollisuus noudattaa omaa harkintaansa eivätkä he saa alistaa omaa tahtoaan ulkopuolisille auktoriteetille. Näin ollen itsemääräämisen oikeudesta ei voi luopua.<sup>14</sup> Kumpikin ääri näkemyksistä on tavallaan paradoksaalinen: Nozickin mukaan itsemääräämisestä voi itsemääräämisen nimissä luopua, kun vastakkaisen anarkistisen näkemyksen mukaan jokaisella ihmisyksilöllä on moraalinen velvollisuus säilyttää autonomisuutensa, mikä rajaa itsemääräämisen oikeuden alaa.<sup>15</sup>

## Omistamisen käsite

Omistamisen perinteisen luonnehdinnan mukaan omistaminen on toimijoiden välinen suhde, joka koskee jotakin asiaa. Yhtä toimijoista nimitetään omistajaksi, muut toimijat ovat ei-omistajia, ja kohdetta nimitetään omaisuudeksi. Tässä suhteessa yhdellä toimijalla (omistajalla) on toista toimijaa (ei-omistajaa) suurempi valta päättää omistuskohteen käytöstä, sillä omistaminen merkitsee

11 Libertarismista on olemassa eri muunnoksia. Yleisesti ottaen vasemmistolibertarismi jakaa oikeistolibertarismiin kanssa yksilönvapauden ideologian, mutta pitää tasa-arvoa yhtä tärkeänä arvona, jolle maailman omistaminen on alisteinen. Esimerkiksi verotuksen avulla tehtävät tulontasaukset eivät ole varkaitta, kuten oikeistolibertaristit voivat ajatella. Ks. Fried 2004, 67.

12 Nozick 1974, 331.

13 Ks. van der Vossen 2019; vrt. Waldron (1988, 398), jonka mukaan Nozick ilmaisee itsensä omistamisella yksilön vapauden ”pointin”.

14 Wolff 1970.

15 Suomeksi, ks. esim. Lagerspetz 1994.

oikeusjärjestelmän tunnustamaa suurinta intressiä omistuskohteeseen.<sup>16</sup> Omistamiselle voidaan esittää myös kattavampi ja yksityiskohtaisempi luonnehdinta, joka tuo instituution kompleksisuuden paremmin näkyville:

A:lla on K:n vahvistama tai/ja B:n tunnustama oikeus/valta O kohteeseen Y B:tä vastaan S:n perusteella (alueella T aikavälillä  $t_{1-5}$ ).<sup>17</sup>

Luonnehdinnassa A on omistaja, B ei-omistava osapuoli ja Y omistettava objekti. O ilmaisee normatiivisen suhteen A:n ja B:n välillä, ja suhde oikeutetaan perusteen S avulla. Suhteen vahvistaa toimija K (valtio) tai/ja sen tunnustaa ei-omistava osapuoli B tietyllä alueella ja toisinaan myös määrääjäksi. Omistamisen määräaikaisuus ja usein myös alueellisuus liittyy etenkin immateriaalioikeuksiin, kuten tekijänoikeuksiin ja patenteihin. Kun valtio vahvistaa ja kontrolloi omistussuhteita, puhutaan muodollisesta omistussuhteesta. Epämuodollisissa omistussuhteissa asianosaiset yksilöt, perheet ja muut toimijat sopivat keskenään omistusjärjestelyistä.

Jokainen, joka tietää mitä on varastaminen, ymmärtää myös, mitä maan, asunnon, vaatteiden ja rahan omistaminen tarkoittaa. Useimmille on tuttua myös aineettomien objektien omistamisen merkitys. Kun A omistaa jonkin, B:llä on velvollisuus kunnioittaa omistussuhdetta: kunnioittaminen voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, ettei B saa ottaa haltuunsa, myydä tai käyttää luvatta A:n omaisuutta. Vastaavasti A:lla on velvollisuus olla käyttämättä Y:tä B:tä vahingoittavalla tavalla. B tietysti voi kiistää A:n omistusoikeuden tai A:n omaisuuden käyttö tuottaa vahinkoa B:lle – tällaisissa tapauksissa kiista pitää ratkaista tavalla tai toisella. Omistuskohteiden ympärille muodostuneet sosiaaliset suhteet ja lain tunnistamat oikeudelliset suhteet vaihtelevat suuresti eri muuttujien mukaan. Oikeudellisesti kehittyneissä yhteiskunnissa merkittävin omistamisen muoto on muodollista, joskin omistamisen alan muuttuessa, muun muassa uusien hyödykeluokkien syntyessä, oikeudellinen sääntely

16 Honoré 1987, 161.

17 Muotoiltu Oksanen 2015 pohjalta.

voi laahata jäljessä, kuten myöhemmin luvussa käsiteltävä digitaalisen informaation esimerkki osoittaa. Se, mitä omistaja A voi omaisuudellaan O tehdä, kuuluu omistamisen filosofian ydinkysymykseen – etenkin jos tavoitteena on määritellä omistaminen ajasta ja paikasta irrallaan. Käytännössä on mahdotonta löytää määritelmää, joka koskisi kaikkia omistamisen tapauksia, sillä omistuskohde voi olla mikä tahansa. Siksi on järkevintä pitää omistamisen kaava muodollisena, minimaalisena ja avoimena, jolloin se elää ajassa ja kulttuurin muutoksessa.

Omistamisen yleisen kaavan valossa itsensä omistamisen idea voi näyttää oudolta, koska omistamisen kohde on tällöin sama kuin omistaja, mutta toki henkilöiden välinen suhde, joka koskee omistuskohdetta, on olemassa. Toisaalta sama koskee itsemääräämisen käsitettä, jossa itse määrää itseään; huolimatta siitä, että määrääjä ja määrättävä ovat yksi ja sama henkilö, käsite on yleisesti käytetty. Vastaavasti itse itsensä ja oman henkilönsä omistajana on käsitettävissä. Toinen hämmennys voi syntyä käsityksestä, jonka mukaan jokaisella on omistusoikeus omiin ajatuksiinsa, tekoihinsa ja ruumiiseensa ilman tunnustusta (enkä tässä yhteydessä viittaa niin sanottuun psykologiseen omistamisen ideaan eli henkilön kokemukseen jonkin asian kuulumisesta hänelle). Tähänkin voi vastata, että yksilön perusoikeuksien avulla julkinen valta tunnustaa yksilöiden itsensä omistamisen – esimerkiksi liikkumis-, ilmaisu- ja omantunnonvapauksien voi nähdä antavan yksilöiden itsensä päättää ruumiinsa sijainnista ja omistamistaan ajatuksista ja niiden julkituonnista. Silti henkilön itsensä omistamisessa on katvealueita, joita ei ole tunnustettu ja joita ulkopuoliset voivat pyrkiä valtaamaan. Tämä kysymys tulee näkyville digitalisaation yhteydessä esimerkiksi pohdittaessa verkkokäyttäytymistä koskevan tiedon omistamista.

## Omistamisen rajoitukset

Arkinen käsitys omistamisesta on laaja, ja helposti sanomme, että omistaja saa tehdä omaisuudellaan mitä tahansa. Samaan hengenveetoon voimme kuitenkin jatkaa päinvastaisella väittämällä, että niin

omaisuuden käyttö kuin muukin käyttäytyminen on yhteisössä aina säädeltyä. Omistamisen rajoitukset voidaan karkeasti jakaa relationaalisiin ja ei-relationaalisiin, joista ensimmäiset nojautuvat muiden oikeuksiin ja jälkimmäiset ovat omistamisen sisäisiä rajoitteita.

Yksiselitteisin relationaalinen rajoitus syntyy siitä, ettei omistaja saa aiheuttaa toisille omistajille tai laajemmin muille ihmisille haittaa omaisuuden käytöllään, koska hän tällöin rikkoo muiden omistusoikeutta. Tätä voisi pitää omistusjärjestelmän sisäisenä rajoituksena, joka ranskalaisen anarkistifilosofi Pierre-Joseph Proudhonin mukaan vahvistaa omistusoikeutta asettaessaan rajoituksia ulkoisvaikutuksille.<sup>18</sup> Kysymys on ikiaikainen, sillä jo roomalaisessa oikeudessa kiellettiin haitan aiheuttaminen naapureille. Kirjassaan *On Liberty* Mill irrottaa haittamiskiellon maanomistamisesta ja muotoilee laajemman vahinkoperiaatteen (*the [no-]harm principle*). Sen mukaan julkisella vallalla on velvollisuus puuttua sellaiseen toimintaan, josta koituu muille ihmisille haittaa tai jossa on olemassa haitan mahdollisuus.<sup>19</sup> Oikeistolibertaristi Nozick puolustaa relationaalisen rajoitteen oikeutusta: edes omalla puukolla ei saa riehua miten tahansa, vaan puukon omistajan vapaus on vapautta valita rajallisesta vaihtoehtojen joukosta puukon käyttämisen tavat.<sup>20</sup> On toki mahdollista tulkita, että tässä tapauksessa rajoite puukon käyttämiseen ei perustu omistamiseen vaan pikemminkin yleisempiin sääntöihin, jotka kieltävät vahingollisen toiminnan.<sup>21</sup> Oli miten oli, omistamista on hyvin vaikea erottaa muista toimintaa ohjaavista arvoista ja normeista.

Omistamisen ei-relationaalinen rajoite juontuu omistamisen sisällöstä tai omistuskohteesta itsestään ilman viittausta muiden omistusoikeuksiin tai muihin oikeuksiin. Esimerkiksi eläimillä, taide-esineillä, rakennuksilla tai luontokohteilla voi olla sellaista arvoa, joka ei estä niiden omistamista mutta joka kieltää sellaisen omaisuuden käytön, jossa tämä arvo heikkenee tai tuhoutuu tyys-

18 Proudhon 1994, 36.

19 Mill 1977, 224; ks. myös Oksanen & Kumpula 2005.

20 Nozick 1974, 171.

21 Waldron 1988, 32–33.

tin. Käytön vääryyttä ei tällöin perustella niillä oikeuksilla, joita on muilla ihmisillä. Myös itsensä omistamisen traditiossa on olemassa perinne, johon sisältyy itsensä tuhoamisen ja oman arvon alentamisen kieltö. Tätä näkemystä omistamisesta voidaan kutsua omistamisen kapeaksi käsitykseksi, jossa omistamisen sisältö on määritelty ja ehdollinen.<sup>22</sup> Näkemys ei ole yksimielisesti hyväksytty: joidenkin mielestä omistamisen sisältö on ja sen on oltava laaja ja avoin ja sen tulee sisältää mahdollisuus ”väärinkäyttää” omaisuuttaan. Jos omistaja esimerkiksi haluaa tuhota hallussaan olevan Rubensin maalauksen, hänellä tulee olla siihen mahdollisuus, eikä maalauksen esteettinen tai kulttuurihistoriallinen arvo ole oikeudellisesti omaisuuden käyttöä rajoittava tekijä.<sup>23</sup> Vastaavasti myös oman ruumiin ja hengen omistaminen voi antaa vapaat kädet omistajalleen, kuten Mill tunnetulla tavallaan esittää: ”Siinä käyttäytymisen osassa, joka koskee yksilöä itseään, hänen riippumattomuutensa on, synnyinoikeutena, ehdoton. Itsensä suhteen, oman ruumiinsa ja sielunsa suhteen, yksilö on suvereeni.”<sup>24</sup> Jos Millin esitys käännetään omistuskielelle, sen voi tulkita sisältävän hyvin avoimen omistuskäsityksen. Toisaalta omistuksen avoimuus ei ole aina yksiselitteistä, koska aina ei ole yksiselitteistä, kuka on omistava yksilö. Omistaako esimerkiksi raskaana oleva nainen hänen sisällään olevan alkion ja antaako tämä omistussuhde oikeutuksen abortille? Voidaanko asia kääntää päällelleen ja ajatella, että alkiolla onkin omistussuhde kantajaansa tai että alkion määräysvalta ylittää raskaana olevan naisen määräysvallan?

## Kant ja itsensä omistamisen ongelmallisuus

Käytännössä kukaan ei kannata täysin rajoittamatonta omistuskäsitettä, joten törmäämme sekä kapeassa että laveassa omistamiskäsityksessä itsemääräämisen rajoihin.<sup>25</sup> Voiko omistaja itse päättää,

22 Oksanen 1998.

23 Näkemysten kritiikkiä, ks. Sax 1999.

24 Mill 1977, 224 (käännös Heta A. Gylling).

25 Ks. Oksanen 1994; 1998.

mikä on hänen arvonsa mukainen käyttötapa? Itsensä omistaminen voi olla ongelmallista suhteessa ihmisen arvokkuuden ideaan ainakin kahdella tavalla: ensinnäkin ihmisarvon ja omistamisen käsitteet voidaan nähdä yhteensopimattomina, ja toiseksi ihmisen omistaessa itsensä avautuisi mahdollisuus, että hän voi käyttää itseään omaa ihmisarvoaan loukkaavasti. Immanuel Kantin etiikan teoria tarjoaa perustellun näkemyksen itsensä omistamisen ideaa vastaan kummassakin mielessä, vaikka yksityinen omistusoikeus on keskeinen ihmisoikeus. Kant painottaa vapaata tahtoa, autonomiaa ja valistuksen ideaa kasvamisesta täyteen aikuisuuteen, jossa yksilö itsenäisesti ja oman harkintansa pohjalta toimii ja tahtoo moraalisesti. Tästä huolimatta yksilön moraalinen asema ja hyvyyt eivät perustu itsensä omistamiseen. Kantin teoriaa on vaikea esittää lyhyesti, sillä kattavan käsityksen muodostaminen edellyttää niin hänen omistamisen teoriasensa kuin velvollisuuksien järjestelmänsä esittelyä.

Kantin perusnäkemys on kuitenkin selkeä: itseä ei voi omistaa, koska tällöin henkilö käsitetään esineenä. Todellisuudessa jokaista henkilöä luonnehtii ihmisuus, joka on vastakkaista esineellisyydelle. Puhe itsensä omistamisesta on näin ollen mieletöntä. Englanninkielisessä keskustelussa on lainattu ja yhä edelleen lainataan Kantin *Etiikan luentojen* Louis Infieldin käännöstä vuodelta 1930.<sup>26</sup> Siitä ilmenevät hyvin Kantiin tyypillisesti liitetyt ajatukset, vaikka käännös saattaa nojautua vahvasti kääntäjän omaan tulkintaan Kantin etiikasta. Keskeinen englannista kääntämäni kohta on seuraava:

Ihminen ei voi luovuttaa itseään [toiselle], koska hän ei ole esine, hän ei ole itsensä omaisuutta, sillä jos hänen sanottaisiin olevan, tämä olisi itsensä kumoava. Niin pitkälti kuin hän on henkilö, hän on Subjekti, jolle esineiden omistaminen voidaan uskoa, ja jos hän olisi itsensä omaisuutta, hän olisi esine, jonka yli hänellä voisi olla omistussuhde. Mutta henkilö ei voi olla omaisuutta eikä siten voi olla esine,

26 Nykyiset Kant-tutkijat käyttävät etupäässä Cambridge University Pressin 1990-luvulla julkaisemaa kriittistä laitosta, jossa tämä kohta on käännetty toisella tavalla.

joka voidaan omistaa, sillä on mahdotonta olla henkilö ja esine, omistaja ja omaisuus.<sup>27</sup>

Sitaatti ei siis ole Kantin omasta kynästä, vaan perustuu muiden tekemiin luentomuistiinpanoihin. Kant itse käsittelee esineiden omistamista kirjoittamassaan teoksessa *Der Metaphysik der Sitten* (1797, *Tapojen metafysiikka*). Kantin mukaan itsensä ulkopuolisia omistettavia asioita voivat olla aineelliset objektit, mutta ihmisellä voi olla omistusoikeus myös toisen henkilön tekoon (jos henkilö on vapaaehtoisesti lupautunut siihen) sekä suhteeseen toiseen henkilöön (esimerkiksi vanhemman ja lapsen tai miehen ja vaimon välinen suhde). Nämä voivat kuulua jollekulle oikeutetusti, jos ilman omistajan suostumusta tapahtuva käyttö vahingoittaa häntä.<sup>28</sup> Itsensä omistamisesta Kant kirjoittaa:

Joku voi olla itsensä herra (*sui iuris*) mutta hän ei voi olla itsensä omistaja (*sui dominus*) (ei voi kohdella itseään, miten tahtoo) – vielä vähemmän hän voi kohdella muita, miten tahtoo – koska on tilivelvollinen ihmisyydelle omassa henkilössään.<sup>29</sup>

Itsensä omistaminen on käsitteellinen mahdottomuus Kantille. Käsitteellinen mahdottomuus ei kuitenkaan estä ihmisiä toimimasta tavalla, jossa he käyttävät ihmisyyttä omassa henkilössään pelkäämään välineenä, mutta tällöin he toimivat väärin. Toinen mahdollinen tapa ymmärtää Kantia on moralistisempi. Sen mukaan henkilön ei pidä ymmärtää itseään omaisuutena, koska se mahdollistaa oman arvon alentamiseen johtavan toiminnan. Tämä jälkimmäinen tapa avautuu parhaiten Kantin täydellisen ja epätäydellisen velvollisuuden erottelun valossa.

Kantin mukaan jokaisella henkilöllä on sekä täydellisiä eli kaapeita ja tarkasti määriteltyjä että epätäydellisiä eli laveita ja enemmän liikkumavaraa sallivia velvollisuuksia. Kummankin tyyppisiä

27 Kant 1963, 165; vrt. Kant 2001, 341.

28 Kant 2001, 402.

29 Kant 1996, 421.

velvollisuuksia voi olla niin itseä kuin toisia kohtaan. Täydellinen velvollisuus itseä kohtaan kieltää itsemurhan, lihallisen itsensä häpäisyn ja liiallisen juopottelun, ahneuden sekä nöyristelyn. Epätäydellisiin itseän kohdistuviin velvollisuuksiin kuuluu puolestaan omien luonnollisten ja moraalisten kykyjen kehittäminen. Täydellisiin toiseen henkilöön kohdistuviin velvollisuuksiin kuuluu kateuden, kiittämättömyyden ja pahansuopaisuuden kieltö, epätäydellisiin toisiin kohdistuviin velvollisuuksiin hyväntahtoisuus, kiitollisuus ja sympatia.<sup>30</sup> Nämä yleiset moraaliperiaatteet tietysti rajoittavat myös itsemääräämistä.

Omistamisen käsitteistö tarjoaa lopultakin vain rajallisen johdatuksen sen ratkaisemiseen, miten pitäisi kohdella itseään ja muita, sillä kaikki keskeiset intressit ja yksilöiden hyvä eivät liity omistamiseen vaan yleisempiin moraaliperiaatteisiin. Itse asiassa monessa tapauksessa omistaminen ei avaa kiistoja hedelmällisellä tavalla vaan herättää monia lisäkysymyksiä, sillä omistamisen käsite ei ole yksinkertainen.

## **Itsemäärääminen ja maailman omistaminen**

Liberalistisessa perinteessä itsemääräämisen edellytyksiin tavataan lukea myös itsensä ulkopuolisten asioiden omistaminen, jolloin maailman omistaminen ja itsemäärääminen ovat saman kolikon eri puolia: ilman esineiden, maan ja omien hengentuotteiden omistamista yksilön itsemääräämisen mahdollisuudet jäävät vajavaisiksi, elleivät täysin olemattomiksi. Käytännössä tämän näkemyksen mukaan yhteisomistuksen tai tiukasti toimeenpannun omaisuuden käytön sääntelyn vallitessa yksilö ei voi todella olla vapaa, sillä yhteisomaisuuden käyttöä koskevat sitoumukset tai sääntely rajoittavat vapautta.<sup>31</sup> Tämä näkemys on Lockesta lähtien uuden ajan liberalismiin eri muodoissa – niin teoriassa kuin käytännössä – vahvasti näkyvillä mutta monissa eri sävyissä ja eri painotuksilla. Yksityistä omistusoikeutta maahan ja tavaroihin (maailmaan) ko-

<sup>30</sup> Ks. Timmons 2002, 158–162.

<sup>31</sup> Ks. esim. Ryan 1987.

rostavat konservatiivit ovat perinteisesti puolustaneet rajoituksia yksilön itsemääräämisessä muun muassa lisääntymiseen ja seksuaaliseen itseilmaisuuun liittyvissä kysymyksissä. Esimerkiksi Kantin tapaisille klassikoille yksityinen omistusoikeus on tärkeä, mutta samalla he hylkäävät itsensä omistamisen idean ja ovat muutoinkin seksuaalimoraaliltaan konservatiiveja. Kotimaan politiikassa tällaisia näkemyksiä esiintyy esimerkiksi avioliittoa ja perhettä koskevilla kysymyksissä.<sup>32</sup> Vapauden ja omistamisen suhdetta pohdittaessa näkökulma on tyypillisesti omistajan näkökulma. On kuitenkin huomattava, että ei-omistajan näkökulmasta omistaminen synnyttää velvollisuuden kunnioittaa omistussuhdetta ja kaventaa siten ei-omistajan vapauden alaa ja toimintamahdollisuuksia. En aio tässä yhteydessä puntaroida sitä, millaisten omistusjärjestelyjen vallitessa ihmisyksilöiden itsemääräämisen oikeus olisi optimaalinen, vaan nostan esille sen, miten omistaminen voi olla myös rajoite ja taakka.

Maalliseen omaisuuteen on monissa uskonnoissa ristiriitainen suhde, mutta on vaikea tietää, liittyykö se nimenomaan yksilönvapauteen ja itsemääräämiseen, vai laajempiin käsityksiin hyvästä ja ihanteellisesta elämästä tai perinteiseen moraalisaännöstöön yleensä. Esimerkiksi kristillisessä perinteessä yksi kymmenestä käskystä kieltää varastamisen ja siten epäsuorasti oikeuttaa omistamisen, mutta toisaalta *amor babendi*, omistamisen himo, on ahneuden muoto ja yksi perisyenneistä. Usein Jumalaan liitetään omistajuus, sillä hän on maailman luoja tai tekijä (*maker*) ja hän antoi luomakunnan ihmisen haltuun hoidettavaksi, parannettavaksi ja käytettäväksi. Toisaalta hänen luomillaan ihmisillä on vapaa tahto ja omistusvaltaa itseensä ja luontoon.

Max Weberin (1864–1920) tunnetun teorian mukaan kapitalismin historialliset juuret ovat reformoidun kristillisyyden tulkinnoissa, jotka kannustivat omaisuuden eli pääoman keräämiseen.<sup>33</sup> Esimerkiksi Locken työnarvoteoria ilmentää tätä samaa ajattelua selkeästi. Lisäksi ajatus yhdistyy vapauteen: ihmisyksilöillä on kolme perusoikeutta eli oikeus elämään, vapauteen ja omaisuuteen.

32 Vrt. Sandel 2009, 129–132.

33 Weber 1980.

Yhdysvaltojen perustuslaissa omaisuus on korvattu onnellisuuden tavoittelulla. Yhä edelleen monet kristilliset uskonryhmät korostavat omaisuuden hankkimisen hyveellisyyttä ja oikeutta, selkeimmin kenties menestysteologiassa, jonka mukaan henkilökohtaisen omaisuuden karttuminen on Jumalan tahdon ja armon ilmaisu. Toisaalta evankeliumit kertovat Jeesuksen sanoneen: ”Helpompi on kamelin mennä neulansilmästä kuin rikkaan päästä Jumalan valtakuntaan.”<sup>34</sup> Voiko rikas pelastua? Kysymys on aiheuttanut Raamatun tulkitsijoille päänvaivaa vuosisatojen ajan.<sup>35</sup>

Kristillisessä perinteessä vältettävä omaisuus on maallista omaisuutta, kuten maata, kultaa ja rahaa, mutta perusteluissa vapaus ja itsemäärääminen eivät näy. Itsemääräämisen idea syntyy poliittisessa tilanteessa, jossa yksilö on yhteisön osa. Omaisuudettomuuden (asketismin, yksinkertaisen elämäntyylin) ja vapauden teema länsimaisessa ajattelussa näyttää sen sijaan olevan romantiikan perua ja liittyvän kävelyyn ja liikkumiseen. Yksi tunnetuimmista omaisuudettomuuden ihanteen muotoilijoista on Henry David Thoreau (1817–1862). Vapaus ja itsemäärääminen tarkoittavat Thoreauta tutkineen Philip Cafaron mukaan sen tekemistä, mitä yksilö päivän aikana haluaa tehdä. Tämä on parhaiten mahdollista, kun yksilö vetäytyy yksinäisyyteen ja on itseriittoinen ajatuksissaan. Cafaro sanookin Thoreauun tavoitelleen ”rajoitettua taloudellista omavaraisuutta” ilman aineellista vaurautta.<sup>36</sup> Ajatuksen voi tulkita merkitykselliseksi tämän luvun kannalta seuraavasti: ulkoisen omaisuuden välttely ei sulje pois itsensä omistamista vaan kenties korostaa sitä, sillä itseriittoisuuden ydinidean mukaan tarvitset etenkin itsesi etkä saa siitä luopua missään tilanteessa. Nämä romantiikan aikakauden pohdinnat herättävät keskustelua yhä etenkin ympäristökontekstissa.

34 Mark. 10:25; vrt. Matt. 19:16–30; Luuk. 18:18–30.

35 Ks. Garnsey 2007, 84–106; vrt. paavi Fransiskus kiertokirjeessään ”Ole ylistetty” (2015): ”Mitä tyhjempi ihmisen sydän on, sitä enemmän hän tarvitsee ostettavia, omistettavia ja kulutettavia hyödykkeitä” (§ 204).

36 Cafaro 2006, 108–110.

## Tapaus virtuaalihenkilö

Korkean teknologian yhteiskunnissa käytännössä jokaisella kansalaisella on uusi henkilöyden ulottuvuus, joka on olemassa tietokoneiden muodostamassa järjestelmässä. Usein tätä kutsutaan sähköiseksi identiteetiksi. Sen kuulumista omaisuutena jollekulle korostaa puhe sähköisen identiteetin hallinnan menettämisestä ja varastamisen mahdollisuudesta. Sähköisen identiteetin sijaan käytän nimitystä virtuaalihenkilö. Sen olemassaolo perustuu tietokonejärjestelmässä olevaan informaatioon, joka voidaan yhdistää luonnolliseen henkilöön.<sup>37</sup> Siten virtuaalihenkilön ja luonnollisen henkilön välillä on (syntyhistoriallinen) sidos ja useissa tapauksissa myös vastaavuus. Joku voisi jopa pitää virtuaalista oliota henkilönä, jolloin voisi puhua informalistisesta ihmiskäsityksestä, mutta oma näkemykseni on, että luonnollinen henkilö on aina myös ruumiillinen olento, organismi. Virtuaalihenkilö voi olla myös irrallaan luonnollisesta henkilöstä, jolloin sillä ei ole lainkaan sidosta luonnolliseen henkilöön, tai virtuaalihenkilö on luonnollisen henkilön väline virtuaalimaailmassa toimimiseen. Näitä välineitä voisi kutsua sepitteellisiksi virtuaalihenkilöiksi, sillä niitä löytyy niin sosiaalisesta mediasta kuin nettipeleistä virtuaalisina hahmoina. Tunnustettu sidos antaa myös oikeutuksen luonnollisen henkilön vaateille tiettyyn virtuaalihenkilöön, jolloin on luonteva ajatella, että luonnollinen henkilö omistaa virtuaalihenkilönsä. Virtuaalihenkilö on uudentyyppinen ulkoinen objekti, mutta se on enemmän kuin pelkkä objekti. Virtuaalihenkilön hallinta väärissä käsissä voi rikkoa luonnollisen yksilön itsemääräämistä ja heikentää toimintamahdollisuuksia, mikä herättää kriittisiä kysymyksiä.

Virtuaalihenkilö ei ole välttämättä yksilön tietoisien toiminnan tulos. Yksilön verkkokäyttäytymisestä muodostuu valtavasti dataa. Tämä on ollut eräänlainen valtaamaton yhteismaa, jonka taloudellisen merkityksen ensin Google ja Facebook ja myöhemmin muut tunnistivat. Tätä dataa koskeva oikeudellinen sääntely on laahannut teknologisen kehityksen perässä, joten omistusjärjestelyt ovat olleet epämuodollisia ja ovat edelleen toiminnan vakiintumisesta

37 Myös yksilön perimä voidaan nähdä informaationa, joka voidaan koodata sähköiseen muotoon. Tämän informaation hallinnasta ja käytöstä on keskusteltu vuosikausia.

huolimatta: koska tietojen kerääminen ja tietokantojen muodostaminen ei ollut erikseen kiellettyä, liberalismien hengen mukaisesti se oli sallittua. Yhdysvaltalaisen verkkovakoojan Edward Snowdenin tekemiä paljastuksia oman maansa valtiollisesta, mutta yli rajojen tapahtuvasta verkkovalvonnasta on helppo paheksua, vaikka yritystoiminnassa vastaava on jokapäiväistä ja ilmeisen hyväksyttyä. Tavanomaisesti asiaa on tarkasteltu yksityisyyden suojan valossa ja on kysytty, loukkaako tällainen valvonta yksilöiden oikeutta yksityisyyteen.<sup>38</sup> Omistamisen tulokulmasta peruskysymys on osin toinen: kuuluuko data verkkokäyttäytymisestä henkilölle, joka saa sen aikaiseksi, vai kuuluuko se Googlen, Amazonin, Facebookin ja Microsoftin tapaisille yrityksille, joille verkkokäyttäytymisestä jää haltuun ”digitaalisia leivänmuruja” ja jotka sen avulla voivat rakentaa luonnolliseen henkilöön yhdistettävän virtuaalihenkilön?

Valtaisan huomion saaneessa kirjassa *The age of surveillance capitalism* (2019, *Valvontakapitalismin aikakausi*) yhdysvaltalainen yhteiskuntatieteilijä Shoshana Zuboff esittää, että jättimäiset digiyhtiöt ovat valloittaneet itselleen nämä leivänmurut – joita hän kutsuu käyttäytymisylijäämäksi (*behavioral surplus*) – ja puolustaneet valtauksiaan oikeustoimin. Näin syntynyttä digiyhtiöiden valtakautta hän kutsuu valvontakapitalismiksi. Sen ytimessä on instrumentaarinen valta (*instrumentarian power*), ja ilmiötä voi yleisemmin kuvata instrumentarismiksi. Tämä valta – tai valtaa käyttävä kone ohjelmissuunnittelijoihin – oppii tuntemaan yksilöiden käyttäytymisen ja ohjaamaan sitä sellaisia päämääriä kohti, joita luonnolliset henkilöt eivät ole itse asettaneet.<sup>39</sup> Näin yksilön oman tulevaisuuden hallinta siirtyy yksilöltä yritykselle.<sup>40</sup> Tieto siitä, että etsin 16.1.2020 klo 17.51 hakukoneella Zuboffin kirjan nimen, on Googlen hallussa, mutta Googlella ei kuitenkaan ole yksinoikeutta tähän tiedonmuru-

38 Ks. esim. van den Hoven ym. 2020.

39 Zuboff 2019, 8.

40 Zuboff (2019, 352) tekee vanhahtavan rinnastuksen digijättien vallankäytön ja nukketeatterin välillä: kummassakin on kojeisto, jota käyttämällä ihmiset/nuket saadaan käyttäytymään halutusti. Täsmällinen määritelmä instrumentalisatiolle on seuraava: se ”viittaa sosiaalisiin suhteisiin, jotka ohjaavat nukkemestareita kohti ihmiskokemusta, kuten valvontapääoma käyttää koneita muuttamaan meidät toisten markkinatavoitteiden välineiksi.”

seen eikä minun tarvitse kysyä heiltä lupaa, että kerron lukijoilleni tekemisistäni juuri tiettynä ajankohtana. Googlen voi kuitenkin sanoa omistavan kiinnostuksen osoitukseni ja etenkin niistä muodostuvan tietokannan, johon on koottu kaikki suorittamani sanahaut – kaikkien tiedonmurusia on käsittämättömän paljon. Ennen internetin valtakautta tämäntyyppinen yksityiskohtainen tieto kuului lähinnä henkilöille itselleen, mutta internet hakukoneineen ja massiivisine aineistoinen teki digikäyttäytymisestä uuden *terra nulliuksen*, ei-kenenkään maan, joka vain odotti valtausta. Samalla muodostuva virtuaalihenkilö ei kuulukaan hänelle, jolla on tähän läheisin sidos digitaalisia leivänmuruja tuottavaan luonnolliseen henkilöön. Voidaan kysyä, loukkaako tämä tiedon kerääminen, säilyttäminen ja hyödyntäminen esimerkiksi markkinoinnin kohdentamisessa itsemääräämisen oikeutta vai onko Googlen ja muiden nettijätien toiminnalle olemassa oikeus.

Tavallinen perustelu tietojen hallussapidolle ja hyödyntämiselle nojaa henkilön antamaan suostumukseen. Käytännössä luovutan esimerkiksi Googlelle luvan hyödyntää markkinoinnissa internet-käyttäytymistäni koskevaa tietoa. Tutkitusti internetissä tehtäviä sopimuksia ja suostumuksia sosiaalisen median palveluista ja erilaisista ohjelmista ei lueta eikä sopimuksesta synny ymmärryksen kokemusta.<sup>41</sup> Onkin perusteltua kysyä, olenko tietoisesti ja täydellä ymmärryksellä luopunut osasta yksityisyyden suojaani ja luovuttanut henkilöni tiettyjä ominaisuuksia pois eli onko kyseessä reilu suostumus.<sup>42</sup> Karkeasti ottaen näin ajattelevat kaikki ne yritykset, jotka keräävät, säilövät ja hyödyntävät henkilöitä ja heidän käyttäytymistään koskevaa digitaalista tietoa. Zuboffin mukaan tämä sopimus ei ole aito, vaan hänen mukaansa siinä riistetään henkilön ihmisoikeuksia tavalla, joka on ”paras ymmärtää ylhäältä tapahtuvana vallankaappauksena”. Siinä ei syöstyä vallasta korruptoitunutta hallitsijaa vaan kansan suvereniteetti. Näin uhataan myös länsimaista demokratiaa.<sup>43</sup>

41 Zuboff 2019, 48–49.

42 Ks. tämän teoksen luku 11.

43 Zuboff 2019, 21.

Yksi Zuboffin kritiikin kohde on suostumuksen näennäisyys, ja hän käyttää jopa ilmaisua ”epäsopimus” (*uncontract*).<sup>44</sup> Entä olisi siko sopimus yksilön ja nettijättien välillä hyväksyttävissä silloin, jos suostumus olisi harkitumpi ja aidompi? Biohakkerointi eli omien ruumiintointojen, terveyden ja hyvinvoinnin seuraaminen erilaisen älylaitteiden ja -ohjelmistojen avulla on esimerkki toiminnasta, jossa henkilö pyrkii edistämään omaa hyvänsä, vaikka antaakin – näin oletan useassa tapauksessa tapahtuvan – itseään koskevan tiedon yritysten haltuun ja kenties myös käyttöön, anonymisoituna tai ilman. Mutta voiko edes oma hyvä oikeuttaa luopumaan virtuaalihenkilön omistamisesta? Libertaristille tämä ei näyttäisi ongelmalliselta, sillä lähtökohtaisesti se on yksityinen sopimus kahden yksityisen toimijan välillä. Aiemmin mainitun Wolffin tapaiselle anarkistille, joka nojaa kantilaiseen etiikkaan ja ihmisarvon käsitykseen, itsemääräämisestä luopuminen ei kelpaa, vaan virtuaalihenkilöstä on pidettävä kiinni, jos ja kun kontrollista luopuminen heikentää luonnollisen henkilön itsemääräämistä.

On kuitenkin vaikea sanoa, hyväksyykö anarkisti demokraattisesti päätetyn kollektiivisen suostumuksen ja valtion aktiivisen roolin yksilönvapauden edistäjänä. Libertaristeista ja anarkisteista poiketen sosiaaliliberaali katsoo, että valtion tehtävänä on edistää yksilön autonomiaa ja yksityisyyden suojaa lainsäädännön avulla, jos yksityinen sopimus ei ole reilu eivätkä yksilöt pysty varmistamaan sopimuksen reiluutta. Esimerkiksi Euroopan unionin tietosuojalainsäädännössä on näitä kollektiivisen suostumuksen piirteitä.<sup>45</sup>

Kysymykset julkisen vallan roolista ja haittojen osoittamisesta ovat läsnä myös edellä kuvatussa digitaalisten leivänmurujen omistamista ja käyttöä koskevassa tapauksessa. Voi ajatella, että digijätit keräävät ylijäämää, joka perinteisesti on ollut eräänlaista jätettä mutta jonka arvo jalostuu teknologian kehittyessä. Tähän digijätit nojaavat puolustaessaan käyttäytymisylijäämän keräämistä, säilömistä ja hyödyntämistä. Kolikon kääntopuolella on se, ettei kenellekään ole tullut mieleen sen suojaaminen, sillä käyttäytymisyli-

44 Zuboff 2019, 217.

45 Ks. Gould 2019; tämän teoksen luku 11.

jäämä on todella ollut ylijäämä. Vasta sen hyödyntäminen ja siihen sisältyvä huomaamaton ohjailu ja henkilön sähköisen identiteetin rakentaminen nostavat esille mahdollisuuden, että tämä toiminta heikentää yksilön itsemääräämistä. Itsemäärääminen voi kaventua myös silloin, jos julkinen valta tekee yksilön puolesta sopimuksen digijättien kanssa.

Mitä Kant sanoisi digitaalisesta itsensä omistamisesta? Pohdiskelu on tietysti spekulatiota, sillä eihän hänelle tällaista identiteettiä ollut olemassakaan. Ensinnäkin Kant valistuksen hengen mukaisesti voisi vaatia, että yksilöillä on velvollisuus olla tietoisia tekemistään sopimuksista – ja varmasti kääntöpuolella heille tarjottujen sopimusten tulee olla ymmärrettävissä, sillä palveluntarjoaja ei saa johtaa ketään harhaan tai pimittää olennaista tietoa. Toiseksi sähköinen identiteetti ei saa johtaa tilanteeseen, jossa luonnollisen henkilön ihmisyyttä käytetään välineellisesti tai ihmisarvon vastaisesti virtuaalihenkilön avulla. Palveluntarjoajan voi perustellusti sanoa toimivan näin, jos luonnollisen henkilön suostumus puuttuu. Vaikka Zuboff ei Kantiin viittaa, hänen kritiikissään on kantilainen henki, kun hän korostaa, miten ”valvontakapitalistien täytyy käyttää kaikkia saatavilla olevia keinoja täydentämään autonomista toimintaa heteronomisella toiminnalla”<sup>46</sup> eli toiminnalla, jonka valvontakapitalistit itse saavat aikaiseksi ja joka syrjäyttää yksilön omaehtoisen toiminnan. Kuten Zuboff toteaa, ”valvontakapitalismi tehokkaasti karkottaa meidät omasta toiminnastamme” kohti niitä ”polkuja, jotka valvontakapitalismin taloudelliset imperatiivit muotoilevat”.<sup>47</sup>

Koska digitaaliseen todellisuuteen osallistuminen ja siihen jälkien jättäminen tapahtuu huomaamatta, kenties ainoa keino saavuttaa digitaalinen köyhyys ja köyhyden myötä vapaus on olla luomatta itsestään virtuaalihenkilöä – toisin sanoen jäädä digimaailman ulkopuolelle tai omaksua ”digitaalinen minimalismi” oman autonomian tueksi.<sup>48</sup> Englantilaisentyisen kirjailijan Lee Childin luoma fiktiivinen henkilöahmo Jack Reacher voisi olla eräänlainen

46 Zuboff 2019, 306.

47 Zuboff 2019, 307.

48 Aylsworth & Castro 2021.

modernin maailman vapaa ja köyhä. Fiktiivisellä nomadilla ei ole muuta omaisuutta kuin vaatteet päällään, hammasharja taskussaan ja käteistä rahaa välttämättömyksiin. Tosin hänellä on pankkitili, johon hän saa ex-sotilaspoliisin eläkettään, mutta ei sitä juuri käytä. Digitaalisia jalanjälkiä hän pyrkii välttämään: hänellä ei ole kännykkää eikä tietokonetta, ja useasti hän matkaa ja majoittuu väärennetynt identiteetin turvin. Hän on fiktiivinen hahmo, ja fiktiiviset hahmot voivat olla hyvin kaukana arkielämästä. Reacherin elämäntyyli voi olla sopiva tiettyyn elämänvaiheeseen tai -tilanteeseen, mutta ajatus köyhyyden vapautta edistävästä vaikutuksesta on vieras ihmisten enemmistölle. Siten niin itsensä omistamisen kuin itsensä määräämisen toteuttaminen digitalisoituneessa maailmassa eroaa monella tavalla Jeesuksen ja Fransiskuksen ajoilta. Useimmille ihmisille digiköyhyyden sijaan korostuvat digitaalinen itsemäärääminen ja sen osana oman sähköisen identiteetin eli virtuaalihenkilön omistaminen. Osin nämä kaksi tietä ovat yksilölle avoimia valintoja, mutta osin eivät, sillä virtuaalihenkilön tuottamisen välttely voi olla myös vastentahtoista yhteisöllisyyden välttelyä.

## Keskustelu ”itsestä” ei pääty

Olen analysoinut tässä luvussa itsemääräämisen sisältöä ja rajoja omistamisen käsitteen avulla. Itsensä omistamisen ideasta on kirjoitettu valtaosasti filosofiassa etenkin 1990-luvun jälkeen, ja ideasta käydään poliittisissa leireissä määrittelykamppailua – kukapa haluaisi rajoittaa yksilön itsemääräämisoikeutta. Toisille omistaminen on avoin käsite, joka avaa mahdollisuuden itsemääräämiseen, ja tätä tukee maailman omistaminen. Toiset sen sijaan eivät pidä itseä eivätkä autonomiaa lainkaan omistamiseen liittyvänä asiana, kuten Kantin kohdalla tuli esille. Missä määrin ja millä tavalla itsemäärääminen edellyttää itsensä omistamista ja mikä on se ”itse”, jonka vain ”minä” voin omistaa? Käsitteet itsestä ovat laventuneet: perinteisen yksilökäsityksen, jossa henkilöllä on ruumis ja ”sielu”, rinnalle on tullut informaatiota painottavia ihmiskäsityksiä, jossa avainroolissa ovat perimä ja digitaalisuus. Digitaalisuus viittaa tietoverkoissa

muodostuvaan todellisuuteen, jossa on sidos virtuaalihenkilön ja luonnollisen henkilön välillä. Virtuaalihenkilön joutuessa ulkopuolisten haltuun luonnollisen henkilön elämä voi hankaloitua merkittävästi, jolloin myös tämän itsemääräämisen ala voi kaventua. Siksi itsensä omistamisesta on tärkeää keskustella valvontakapitalismin aikakaudella.

## Lähteet

- Aristoteles (2005) *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuutilla. Gaudeamus: Helsinki.
- Aylsworth, Timothy & Castro, Clinton (2021) Is there a duty to be a digital minimalist? *Journal of Applied Philosophy* 38:4, 662–673.
- Cafaro, Philip (2006) *Thoreau's Living Ethics. Walden and the Pursuit of Virtue*. Athens, GA.: University of Georgia Press.
- Cicero, Marcul Tullius (1998) *Vanhuudesta, ystävytydestä, velvollisuuksista*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. 3 painos. Helsinki: WSOY (alkup. 43 eaa.).
- Fried, Barbara H. (2004) Left-libertarianism: a review essay. *Philosophy & Public Affairs* 32:1, 66–92.
- Fransiskus (2015) Ole ylistetty. <https://cdn.katolinen.fi/uploads/2012/12/Laudato-si-sisus.pdf> (viitattu 28.3.2020).
- Garnsey, Peter (2007) *Thinking about Property. From Antiquity to the Age of Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gould, Carol C. (2019) How democracy can inform consent: cases of the Internet and bioethics. *Journal of Applied Philosophy* 36:2, 173–191.
- Honore, A. M. (Tony) (1987) Ownership. Teoksessa A. M. Honore, *Making Law Bind*. Oxford: Oxford University Press, 161–192.
- Hoven, Jeroen van den & Martijn Blaauw & Wolter Pieters & Martijn Warnier (2020) Privacy and Information Technology. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Summer 2020 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/it-privacy/> (viitattu 31.3.2021).
- Kant, Immanuel (1963) *Lectures on Ethics*. Käänn. Louis Infield. New York: Harper & Row.
- Kant, Immanuel (1996) *The Metaphysics of Morals*. Teoksessa *Practical Philosophy*. Toim. ja Käänn. Mary J. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press (alkup. 1797).
- Kant, Immanuel. (2001) *Lectures on Ethics*. Toim. Peter Heath ja J. B. Schneewind. Käänn. Peter Heath. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lagerspetz, Eerik (1994) Itsemäärääminen ja valta. Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Eerik Lagerspetz, Marjo Rauhala ja Markku Oksanen. *Oikeus itsemääräämiseen*. Helsinki: Painatuskeskus, 97–141.
- Locke, John (1995) *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Suom. Mikko Yrjönsuuri. Helsinki: Gaudeamus (alkup. 1689).
- Mill, John Stuart (1977) *On Liberty*. Teoksessa J. M. Robson (toim.) *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XVIII: Essays on Politics and Society*. Toronto: University of Toronto Press; Lontoo: Routledge & Kegan Paul, 213–310 (alkup. 1859).
- Mäkinen, Virpi (2019) Eurooppalaisen oikeuskäsitteen aatehistoria antiikista varhaiselle uudelle ajalle. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 19–32.
- Nozick, Robert (1974) *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Basil Blackwell.

- Oksanen, Markku (1994) Mitä itsemäärämiseen sisältyy. Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Eerik Lagerspetz, Marjo Rauhala ja Markku Oksanen. *Oikeus itsemäärämiseen*. Helsinki: Painatuskeskus, 65–79.
- Oksanen, Markku (1998) Environmental Ethics and Concepts of Private Ownership. Dorinda G. Dallmeyer ja Albert F. Ike (toim.) *Environmental Ethics and the Global Marketplace*. Athens: University of Georgia Press, 114–139.
- Oksanen, Markku (2015) Omistaminen: käsite ja sisältö. *LOGOS-ensyklopedia*. Kalle Puolakka ja Toni Kannisto (toim.). <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/omistaminen-kasite-ja-sisalto> (viitattu 9.6.2022).
- Oksanen, Markku & Anne Kumpula (2005) Lainsäädäntö, omistaminen ja ympäristönsuojelu. *Politiikka XLVII*, 54–65.
- Proudhon, Pierre-Joseph (1994) *What is Property?* Toim. ja käänn. Donald R. Kelley & Bonnie G. Smith. Cambridge: Cambridge University Press (alkup. 1840).
- Rousseau, Jean-Jacques (1998) *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtio-oikeuden johtavat aatteet*. Suom. J. V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto (alkup. 1762).
- Ryan, Alan (1987) *Property*. Milton Keynes: Open University Press.
- Sandel, Michael (2009) *Justice. What's the Right Thing to Do?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sax, Joseph L. (1999) *Playing Darts with a Rembrandt. Public and Private Rights in Cultural Treasures*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Tierney, Brian (1997) *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150–1625*. Atlanta, GA.: Scholars Press.
- Timmons, Mark (2002) *Moral Theory*. Lanhan, MD: Rowman and Littlefield.
- Waldron, Jeremy (1988) *The Right to Private Property*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, Max (1980) *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Suom. Timo Kytäjä. Porvoo: WSOY (alkup. 1905).
- Wolff, Robert Paul (1970) *In Defense of Anarchism*. New York: Harper and Row.
- Vossen, Bas van der (2019) Libertarianism. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition) Edward N. Zalta (toim.) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/libertarianism/> (viitattu 28.3.2020).
- Zuboff, Shoshana (2019) *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Lontoo: Profile Books.